MOHÁCS ÉS DEBRECEN

Tanulmányok az 1526-os csata emlékezetéről és a debreceni gyűjteményekben őrzött relikviákról

Szerkesztette:
Fazakas Gergely Tamás

TISZÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET
KÖZGYŰJTEMÉNYEI

Mohács és Debrecen

A Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményeinek kiadványai

Sorozatszerkesztő
Győri János

Mohács és Debrecen

Tanulmányok
az 1526-os csata emlékezetéről
és a debreceni gyűjteményekben
őrzött relikviákról

Szerkesztette:

Fazakas Gergely Tamás

Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei
Debrecen, 2026

Szerkesztette: Fazakas Gergely Tamás

A kötet tanulmányait lektorálta:
Bárány Attila, †Bodrogi Ferenc Máté, Csorba Dávid, Debreczeni Attila

Olvasószerkesztő: Bálint Ágnes

A kötet megjelenéséhez hozzájárult:
Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata

© Szerzők
© Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei

ISSN 2064-6909
ISBN 978-615-82847-4-5

Kiadó:
Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei
Felelős kiadó: Győri János

A kötet elektronikus verziója elérhető lesz a Debreceni Református Kollégium
Nagykönyvtárának honlapján.

Tördelés és borítóterv:
Mikáczó Kamilla

magyar
nyomdatermék
NYOMDA- ÉS PAPÍRIPARI SZÖVETSÉG

A nyomtatás és a kötés a debreceni nyomdászat
négy és fél évszázados hagyományait őrző
Alföldi Nyomda Zrt. munkája
Felelős vezető: Pataki Lajos vezérigazgató

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó (A kötet szerkesztője) 7

Debreczeni Attila – Fazakas Gergely Tamás: *A mohácsi csata emlékezetének története a 16. századtól napjainkig* 9

Novák Ádám: *Tárgyak, amelyek Mohácsról mesélnek: Debreceni emlékek* 79

Csorba Dávid: *Egy debreceni Mohács-kép: Orlai Petrics Soma festményének üzenete* 103

A kötet szerzői 153

ELŐSZÓ

Kötetünk az 1526. augusztus 29-i mohácsi csata emlékezetével foglalkozik a félévezredes évforduló alkalmából. Írott forrásokat – kéziratokat és nyomtatványokat –, valamint képzőművészeti alkotásokat vizsgál, figyelemmel a megelőző kutatások eredményeire. Míg a nyitótanulmány az emlékezettörténet egészét tekinti át a kora újkortól napjainkig, addig a további két írás az ütközetre vagy annak történeti kontextusára utaló tárgyi emlékekre koncentrál (16. századi érmékre, iratokra és könyvekre, továbbá egy 19. századi festményre). Olyan relikviákra, amelyeket debreceni közgyűjteményekben őriznek: a két város neve ebben az összefüggésben jelenik meg a kötet címeként.

Debreczeni Attila és Fazakas Gergely Tamás közösen írt munkája Mohács emlékezetének jelentős szerepét vizsgálja a nemzeti identitás alakulásában. A mohácsi csata és történeti körülményeinek legújabb kutatásait röviden összefoglaló áttekintést követően időrendben haladva mutatja be öt évszázad magyarországi emlékezését. Elsősorban szöveges forrásokkal foglalkozik a tanulmány, de utal képzőművészeti és zenei alkotásokra is, a korábbi szakirodalom és az újabb kutatások legfontosabb eredményeit számba véve. Azoknak a toposzoknak a történetét követi nyomon, amelyek már közvetlenül a csatát követően formálódni kezdtek (sőt, a retorikai keret már 1526-ot megelőzően is), és a 16–17. század folyamán is tovább hagyományozódtak különböző szövegekben: történeti munkákban, prédikációkban, hitvitázó iratokban, versekben és más irodalmi művekben. A tanulmány Mohács mint emlékezethely kialakulását értelmezi, annak legfontosabb narratív elemeit vizsgálva a 18–19. század fordulója körüli évtizedek irodalmi műveiben, a francia történész, Pierre Nora (1931–2025) által meghonosított, majd sokat finomított és bírált fogalmi keretben. A 19. és 20. század Mohács-

emlékezetének hagyományát, aktualizáló és instrumentalizáló tendenciáit az írás utolsó két része vázlatosan tekinti át.

Novák Ádám olyan, a mohácsi csata történeti kontextusához, valamint a korai, már a 16. században formálódó emlékezetéhez kötődő értékes tárgyakat mutat be a tanulmányában, amelyekből debreceni gyűjteményekben is őriznek példányokat. Egyrészt számba veszi a Jagelló-kori pénz- és éremverés, illetve II. Lajos halála és a mohácsi csata utáni évek történetéből azt a huszonnégy veretet, amelyek a debreceni Déri Múzeum Déri Frigyes Numizmatikai Gyűjteményében tekinthetők meg. Másrészt a 16. század eleji Debrecen jogbiztosító okleveleit és pátensét mutatja be, ezek a Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárban és a Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményeiben találhatók. Harmadrészt pedig a 16. század első néhány évtizedének hazai és külföldi nyomtatványaiból olyan antikvaválogatást ad a szerző, amelyek mindegyikéből kézbe vezetők példányok a debreceni könyvtárakban.

Csorba Dávid tanulmányának középpontjában a 19. századi magyarországi Mohács-emlékezet egyik legfontosabb darabja áll: Orlai Petrics Somának *A Mohácsnál elesett II. Lajos király testének feltalálása* címen ismert nagyméretű olajfestménye (1850–51). A kép néhány évvel ezelőtt, 2023-ban vált újra a nyilvánosság számára is megtekinthetővé a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában. Csorba dolgozata a munka kiállításainak történetét foglalja össze, különös tekintettel az 1852-es debreceni bemutató és az azt követő évek elsődleges kontextusában. Ezen túl többrétegű képinterpretációt ad a 19. század közepi magyarországi történeti festészet összefüggésében. Egyrészt vizsgálja Orlai Petricsnek a mohácsi csatával kapcsolatos ismereteit, másrészt alaposan elemzi a művet: részint a kompozíció szakrális hagyománya felől, részint az 1848–49-es szabadságharc leverése és Petőfi halála történeti vonatkozásában, részint pedig az asztrálmítoszi jelentések lehetséges távlatából.

Mindhárom dolgozatot gazdag bibliográfia zárja, a két utóbbit pedig képmellékletek is kiegészítik, bepillantást adva Debrecen egyházi és világi archívumainak a mohácsi csata emlékezetéhez kapcsolódó anyagába. A tárgyalt relikviákat eredetiben is érdemes megtekintenie a kötetünket tanulmányozó Olvasónak a jubileum idején. A mostani évforduló kommemorációs gyakorlatának értelmezése és a történészi kutatások legfrissebb eredményeinek mérlegelése pedig majd a közeljövőben elvégzendő szakfeladat lehet.

Debrecen, 2026. augusztus 29.

A kötet szerkesztője

Novák Ádám

TÁRGYAK, AMELYEK MOHÁCSRÓL MESÉLNEK

Debreceni emlékek

2026-ban emlékezik meg Magyarország az 1526. augusztus 29-én lezajlott mohácsi csata 500. évfordulójáról. A sorsfordító ütközetben számos magyar báró és főpap mellett több ezer magyar katonával együtt az évszázadokon át szilárdan álló középkori Magyar Királyság is elesett. A csata történetével, társadalmi, politikai, diplomáciai, hadászati hátterével számos kutató külön projektekben foglalkozott az elmúlt években, az eredmények idén látnak napvilágot.[1]

Jómagam tettem már kutatói kirándulásokat a mohácsi csata időszakának történetébe. Egy ízben arra próbáltam rámutatni, hogy Perényi Péter koronaőr miért Füzért gondolta biztos helynek a Szent Korona számára az 1526-os koronázást követően, illetve foglalkoztam azzal, hogy milyen ostromokat kellett kiállnia Újhely várának a két király, I. (Habsburg) Ferdinánd (1526–1564) és I. (Szapolyai) János (1526–1540) küzdelme során.[2] Ezek csupán kitérők, messze nem mondhatom magam a korszak kutatójának. Egykori debreceni közgyűjteményi dolgozóként azonban van némi rálátásom azokra az eredeti „kincsekre", amelyek ehhez az időszakhoz kötődnek. Ez biztosította az inspirációt egy speciális, debreceni megemlékezéshez: beszéljünk úgy a mohácsi csatáról, hogy szubjektív lajstromot készítünk a város közgyűjteményeiben őrzött tárgyi emlékekről, bemutatva rajtuk keresztül a korszak művelődéstörténetét. Mintegy virtuális kiállítást összeállítva mesél-

[1] Például Varga–Kovács 2025. Több fontos munkára jelen kötet további két tanulmányában is talál hivatkozást az olvasó. A történettudomány az utóbbi években nagyobb érdeklődéssel fordult a Jagelló-kor kutatása felé, amiről egy áttekintő írást nemrégiben publikáltam: Novák 2025.

[2] Történelem BA záródolgozatom címe: *Füzér várának stratégiai szerepe a Perényiek korában* (2009). Újhelyre vonatkozóan: Novák 2024.

jünk el egy történetet, amely 500 éve zajlott, s meghatározta nemcsak az ország, de a város történetét is.

Mohács előestéjén a tehetős, de még nem kiemelkedő mezővárosi rangú Debrecen Szapolyai János erdélyi vajda birtokában állt. A reformáció tanai még messze nem vertek gyökeret a városban, 1524-ben a váradi zsinatot éppen a katolikus egyházi élet megerősítése érdekében hívta össze Perényi Ferenc váradi püspök.[3] Azon a bizonyos augusztus 29-i napon azonban megváltozott minden. A fiatal püspök is a csatamezőn halt meg királyával, II. (Jagelló) Lajossal (1516–1526) egyetemben. Ellenben Szapolyai János seregével együtt kimaradt a csatából.[4] Részben ez a körülmény – birtokainak nagysága, egyéni ambíciója és tehetsége mellett – tette lehetővé, hogy 1526 novemberében magyar királlyá koronázzák, s mint király a feltörekvő Ártándiaknak adja Debrecen városát.[5] A város fejlődése éppen a mohácsi csata következményeként gyorsulhatott fel, és aranykorát az oszmán törökök magyarországi uralma idején élte.

A csata után három évvel, 1529-ben iratkozott be az első debreceni származású diák, bizonyos Gregorius Johanni Debrecinus a protestáns tanok fellegvárának tekinthető wittenbergi egyetemre, majd az első magyar reformátor, Dévai Bíró Mátyás prédikátor a sorozatos üldöztetése után a Szapolyai országrészéhez tartozó, már az enyingi Török család birtokában lévő Debrecenben telepedett le lelkészként.[6] Debrecen kora újkori történetét politika-, társadalom-, gazdaság-, sőt eszmetörténeti szempontból is többször körbejárták már a kutatók, munkáikból sokat megtudhatunk a cívis polgárokról, akik elsősorban a nagyállattenyésztésnek és a kereskedelemnek köszönhették vagyonukat, emelve ezáltal városuk jelentőségét.[7]

De mi az, ami ma eredetiségében mutatja be a 16. század eleji Debrecent? Mint ismeretes, a várost számos tűzvész pusztította, középkori épített örökségéből szinte semmi sem maradt épen.[8] A Szent András-templom mint az Alföld legnagyobb gótikus épülete is jelentősen megsérült a 16. században, 1802-ben pedig szinte teljesen megsemmisült, csupán néhány kőfaragvány maradt hírmondóul belőle.[9] A Déri Múzeum Régészeti Tára ugyan számos emléket őriz a korszakból, ezek azonban zömében egyszerű használati tárgyak. A korszak anyagi kultúráját bemutathatják, azonban nem köthetők szorosan a mohácsi csatához, és kevés közülük reprezentatív.

[3] Jaczkó 2016.
[4] B. Szabó 2013.
[5] Bárány 2003. Újabban Bárány 2024.
[6] Szendiné Orvos 2018, 11.
[7] Néhány kiragadott példa: Balogh 1973; Szendrey 1984; Bárány–Papp–Szálkai 2011; Orosz 2015.
[8] Nemrég ásatási beszámoló jelent meg az egykori ferences kolostorról: D. Szabó 2023.
[9] D. Szabó 2016.

De miért lenne szükség egykorú tárgyakra ahhoz, hogy egy történetet elmeséljünk, hogy emléket állítsunk egy letűnt kornak? A múzeumokban is közkedvelt a másolatok, interpretációk használata: a British Museumban sem az eredeti rosette-i kő látható.[10] Miért ragaszkodunk mégis sokszor ahhoz, hogy az eredeti tárgyat tegyük közszemlére? Hiszen számos műtárgyvédelmi szempont miatt a látogató nem tudja kézbe venni, súlyát, szagát, hangját átérezni, belelapozni, felnyitni, megtapintani. Véleményem szerint részben azért, mert tudatosan vagy tudat alatt sokan az esszencializmus hívei vagyunk. Eszerint a dolgoknak van egy veleszületett, megváltoztathatatlan belső lényege (esszenciája). Ezért érezhetjük úgy, hogy egy eredeti kézirat „többet hordoz", mint egy tökéletes másolat. Emellett az emberek alapvető szükséglete, hogy a világot valódinak és megbízhatónak érzékeljék. Az eredeti tárgy bizonyíték, tanú, kapaszkodó a valósághoz. Talán soha nem volt még ennyire igény erre a mesterséges intelligencia által gyártott digitális tartalmak uralta világban. Az is igaz, hogy a kognitív pszichológia szerint az emberek automatikusan értékesebbnek tartják azt, ami ritka, pótolhatatlan, megismételhetetlen, vagyis eredeti. Erre pedig a kultúránk is ráerősít, a műtárgypiac, a vallási ereklyéken keresztül az egyház, és akár a nemzettudatot erősítő történelmi relikviák folyamatosan azt üzenik, hogy az eredeti értékesebb. Magam egy eredeti tárgyban történetet, történeteket látok, amely azért nyer erőt és hitelességet, mert anyagában volt részese ezeknek, vagy készítője, készíttetője fontos szerepet játszott az akkori események alakulásában. Bár ezt a tanulmányt olvasva senki sem tudja kézbe venni az alábbiakban bemutatandó tárgyakat, célom az, hogy történetüket röviden elmondva felhívjam a figyelmet létezésükre. S arra, hogy az azokat őrző intézmények fontos feladatot látnak el, hiszen évtizedek, akár évszázadok óta gondoskodnak biztonságukról, hogy még évtizedekig, évszázadokig magukban hordozhassák az eredetiség erejét.

A Jagelló-kori pénz- és éremverés emlékei

A mohácsi csata kétségtelenül legnagyobb vesztesége az volt, hogy maga a törvényes uralkodó, II. Lajos is életét vesztette. Lajos egy olyan dinasztia, a Jagellók sarjaként uralkodott magyar és cseh királyként, amely pályafutását a 14. század végén kezdte meg a Litván Nagyfejedelemség élén, és a 16. században a reneszánsz Európa egyik vezető királyi dinasztiája lett, akik tizennégy mai államot alkotó területen uralkodtak. Lajos édesapja, II. Ulászló

[10] A MúzeumCafé folyóiratban rendszeresen foglalkoznak a kérdéskörrel, például Berényi 2018.

cseh, majd magyar király (1490–1516) valódi közép-európai hatalmi tényezőt jelentett több évtizeden át, dacolva az oszmán-török előrenyomulással. Az utóbbi időben többen rámutattak, hogy a Jagelló-korszak nem a korábbi nézet szerinti hanyatló időszaka a magyar történelemnek, hanem egy politikailag, társadalmilag, de különösen gazdaságilag és művelődési szempontból is prosperáló terminusa.[11] Bár a királyság bevételeinek pontos nagyságát még mindig vitatják a történészek, az bizonyos, hogy az aranyforint ekkor is értékálló volt, a veretek nemesfém tartalma és ikonográfiai programja is kimagasló. Szent László király a kor stílusának megfelelően ekkor „öltözött" teljes vértbe,[12] mint ahogy ez a Déri Múzeum aranyforintjain is megfigyelhető (például DM DFNGY 512.; DFNGY 585.).[13] Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az ezüstpénzek terén II. Lajoshoz köthető egy kevésbé sikeres törekvés. Az 1521-es denár pénzreform (az új pénz, vagyis a *moneta nova,* például DM DFNGY 632.) a királyi bevételek növelését célozta. A reformot Szerencsés Imre alkincstartó irányította. A denárok ezüsttartalmát jelentősen csökkentették, ami rövidtávon több pénzt juttatott a kincstárnak, de gyors bizalomvesztést, inflációt és a reform kudarcát eredményezte.[14] A rendszer 1525-re gyakorlatilag összeomlott, és az év augusztusában visszatértek a régi pénzhez, az *antiqua moneta* veréséhez (például DM DFNGY 644.).

Az is kétségtelen, hogy a Jagellók által kinevezett kincstartók alatt európai színvonalú éremverés működött a pénzverdékben. A legszélesebb körben II. Ulászló Körmöcbányán készült aranyveretű, hatszoros aranyforint súlyban vert guldinerje ismert, amely előlapján Szent László lovas alakját, a holdsarlós Madonnát és a királyi pár hátlapi, egyesített, összetett címerét mutatja 1506-os dátummal (DM DFNGY 478.).[15] Ezek az érmék – és ezüst változatai – már nem a napi pénzforgalom számára készültek, hanem kifejezetten reprezentatív célokat szolgáltak.[16] Előképei voltak az első magyar készítésű emlékérmeknek, amelyek II. Lajos 1508. június 4-i magyar királlyá koronázásának alkalmából készültek arany és ezüst kivitelben. Ezek az érmek még nem kaptak szerepet a szertartáson, mint a későbbi évszázadokban készült darabok, pusztán a jeles eseménynek kívántak emléket állítani. Több variánsa ismert, de a kutatók megegyeznek abban, hogy előlapján II. Ulászló nyitott koronás profilja látható, hátlapján pedig II. Lajost párnán ülő trónörökös gyermekként ábrázolták. Ismertek öt-, három-, kétszeres

[11] Neumann – C. Tóth – Pálosfalvi 2019.
[12] Bertók–Tóth 2019, különösen 98–114.
[13] A Déri Múzeum középkori aranypénzeiről 2025-ben kiállítást rendeztek, és nemrég kiállítási katalógus jelent meg: Sajtos–Véber–Novák 2026.
[14] Gyöngyössy 2017.
[15] Marosi 2009.
[16] Gyöngyössy–Winter–Alram 2007, 1431–1434. sz. és 1534–1542. sz.

aranyforint súlyban vert példányok, valamint a guldiner többszörös és hányados súlyban készült darabjai.[17] A Déri Múzeumban egy kétszeres és egy félszeres guldiner súlyú ezüst példányt őriznek belőlük (DM DFNGY 524. és 525.).

Körmöcbányán II. Lajos uralkodása idején is folytatódott a pénzforgalomtól független emlékérmek verése.[18] Kettő közülük az alsó-magyarországi bányákat és a körmöci pénzverést irányító kamaragróf, Bernhard von Beheim nevéhez fűződik. Beheim művészi hírnevét 1509-ben alapozta meg, Miksa császár nagy tallérjának megalkotásával. A II. Lajosról készített érme mindkét típusából készült arany és ezüst változat, hátlapjukon Lajos és felesége, Habsburg Mária címerei láthatóak, valamint az L és M betűkből álló összefűzött monogram. A nagyobb átmérőjű példányon a gazdagon felszerszámozott lovon ülő koronás királyt korabeli lovagi páncélban ábrázolták (DM DFNGY 575. és 603.).[19] A kisebb Beheim-féle érem előlapján a király portréját helyezte el a vésnök. Lajos itt a Hans Krell udvari festő képein megszokott németes ízlésű ruhában, dús szakállal és fején babérkoszorúval tűnik fel, nyakában az Aranygyapjas rend láncával (DM DFNGY 576. és 604.).[20] Az Aranygyapjas rendet 1430-ban Jó Fülöp burgundi herceg alapította. Európa egyik legrangosabb világi lovagrendje lett, amely a katolikus hit védelmét, az uralkodói hatalom presztízsét és a lovagi erényeket hivatott képviselni. A rend jelvénye az arany kosgyapjú, utalva a mitikus aranygyapjúra. A Habsburgok örökölték a rendet, amely később a dinasztia egyik legfontosabb reprezentációs eszközévé vált. II. Lajos magyar és cseh királyt, az 1515-ös Habsburg–Jagelló házassági szerződés részeként, már tízéves korában a rend tagjává fogadta I. (Habsburg) Miksa császár, ezzel is kiemelve, hogy ettől kezdve a Habsburg család (*familia nostra*) tagja.[21]

Az 1525-ös évhez köt a kutatás két másik, II. Lajost ábrázoló érmét is. Egy kevéssé művészi kidolgozású, ismeretlen alkotótól származó, nagyjából aranyforint átmérőjű (20-22 mm), de annál kétszer nagyobb súlyban vert arany és ezüst érmén II. Lajos lovas éremképe, hátlapján pedig a *Patrona Hungariae* látható (DM DFNGY 582. és 614.).[22] A korábbi irodalomban

[17] Huszár 1972, 183–191. sz.; Soltész–Tóth–Pálffy 2019, 53–61.

[18] Összefoglalóan, és II. Lajos ikonográfiáját elemezve lásd Erdős 2014; vö. Papp 2019 és Papp 2024.

[19] Huszár 1972, 195–197. sz.; Réthelyi – F. Romhányi – Spekner – Végh 2005, 221–222; Gyöngyössy–Winter–Alram 2007, 1786. sz. A Déri Múzeum arany példányát lásd 1. kép. A képek számozása a Függelékben közölt illusztrációk sorrendjét követi.

[20] Huszár 1972, 198. sz.; Gyöngyössy–Winter–Alram 2007, 1777. sz. A Déri Múzeum arany példányát lásd 2. kép.

[21] Bárány 2013, 371.

[22] Huszár 1972, 200–201. sz.; Gyöngyössy–Winter–Alram 2007, 1787. sz. A Déri Múzeum arany példányát lásd 3. kép.

tallér próbaveretnek, valójában inkább szintén portréémremnek tekinthető érme datálható még a Mohács előtti időszakra. A K–B jegyekkel ellátott, feltehetően Körmöcbányán készült érme előlapján Beheim kisebb érmejének II. Lajos portréját vette alapul a vésnök, a király a fején viszont koronát visel. Hátlapján tornapajzsban a királyi pár egyesített címere kapott helyet (DM DFNGY 613.).[23]

Debrecen korabeli jogbiztosító oklevelei

A magyar középkor tanulmányozása – az elbeszélő források (mint krónikák, évkönyvek, geszták) alacsony száma miatt – nagyban épít az okleveles anyagra. Ezek az iratok jogbiztosító céllal készültek, így a benne foglalt adatok kritikájával építhető fel belőlük a történelem váza, elemezhetők általuk társadalmi, gazdasági folyamatok. Debrecenben a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárában őriznek közel száz darab eredeti középkori oklevelet. Ezek közül két darabot érdemes itt kiemelnünk.

II. Lajos 1516-os trónra lépését követően megjelentek udvarában a debreceni küldöttek, hogy az új uralkodóval ismét megerősíttessék vámmentességi jogukat. Luxemburgi Zsigmond király 1405-ös dekrétuma ugyanis a kereskedelem ösztönzése, a városok fejlődése érdekében a kereskedőket és kalmárokat bármely királyi vám- vagy révhelyen szedett adó alól mentesítette. Erre a törvényre hivatkozva több város, így Debrecen is külön diplomában kapott mentességet 1411-ben, majd ezt követően igyekeztek is minden uralkodóval elismertetni ezen kiváltságukat.[24] II. Lajostól 1518. augusztus 25-én nyertek privilegiális formában kiállított díszes jogbiztosító oklevelet (MNL HBVL XV.21.a. Meo. 89., MNL OL DF 278853.). Az oklevelet pergamenre írták, első sora díszített nagybetűket is tartalmaz, a jobb felső sarkába írt kancelláriai jelzet szerint pedig a király saját megbízásából állították ki az oklevelet (*Commissio propria domini regis*). Függő pecsétje mára leszakadt. A város polgárai nemcsak királyaiktól, hanem földesuraiktól elnyert korábbi jogaikat is igyekeztek időnként megerősíttetni. Fontos kiváltság volt, hogy a lakosok végrendelkezhessenek vagyonukról anélkül, hogy ebbe a földesúr beleavatkozna. A város korábbi birtokosa, Mátyás király anyja, Szilágyi Erzsébet ezt a jogot megadta a városnak.[25] Ugyanezt a kiváltságot Szűcs László debreceni bíró és esküdt társai Szapolyai János erdélyi vajdánál is kijárták, aki 1524. november 21-én erről oklevelet állított

[23] Huszár 1972, 199. sz.; Gyöngyössy–Winter–Alram 2007, 1778. sz.; Erdős 2014, 127.
[24] Weisz 2011, 139–141.
[25] Kovács 2018, 5–6.

ki, eredetijét ugyancsak a levéltárban őrzik (MNL HBVL XV.21.b. Meo. 91., MNL OL DF 278855.).

Szintén jelentős középkori okleveles anyagot találhatunk a Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményeiben is. Ennek egyik alkotó része a Máramaros vármegyéből származó Sztojka család levéltára, amelyben találhatunk egy királyi pátenst II. Lajostól (TtREK R 2579/52., MNL OL DF 275919.). Ebben az uralkodó 1518. október 17-én sókamarai ügyekkel kapcsolatban adott ki parancsot. A szöveg alá nyomott vörös viaszú királyi titkospecsét ugyan mára letöredezett, de nyomai ma is jól láthatók.

Szerény számú középkori oklevelet a Déri Múzeumban is őriznek. A rendkívül vegyes provenienciájú iratanyagban tizenhat eredeti középkori oklevélben huszonkét oklevélszöveg őrződött meg, hiszen az oklevelek gyakran nem eredetiben, hanem átiratban maradtak fenn. Ez nem azt jelenti, hogy hamisak lennének, hanem egy valódi, eredeti oklevél szövegébe építve vészelték át a történelem századait.[26]

Hadművészet, teológia és humanizmus Antikva válogatás

Bár nem pusztán egy csatára emlékszünk Mohács kapcsán, de mégiscsak egy katonai esemény áll a középpontban. Történetünket ezért folytassuk a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárában őrzött *De re militari* (A hadművészetről) című kötettel (DEENK Díszműszint 789.466/1).[27] A fametszetekkel gazdagon dokumentált nyomtatott könyv 1532 júniusában készült Christian Wechel párizsi nyomdász műhelyében. Az eredeti kéziratos művet Roberto Valturio, Rimini urának, Sigismondo Malatestának hadmérnöke írta, 1455-ben készítette el az alapvetően klasszikus ókori munkákon alapuló, a hadviselés történetét elbeszélő kötetét, amelyet gazdagon illusztráltak is. A reneszánsz „gépkönyvek", hadmérnöki, haditechnikai kéziratok[28] egyik legkorábbi és legfontosabb darabja ez. A korszak hadigépeit, ostromtechnikai eszközeit, falmászó szerkezeteit, katapultjait, faltörő gépeit és más mechanikus megoldásait mutatja be. Sok ábrázolt szerkezet inkább elméleti, mintsem ténylegesen alkalmazott eszköz, ennek ellenére a könyv jelentősége éppen a technikai illusztrációkban és azok széles körű terjedésében rejlik. 1472-ben nyomtatva is megjelent, ez volt az első olyan nyomta-

[26] Novák–Györkös 2024.
[27] Ojtozi 1989, 450. sz.
[28] A kérdéskörhöz és irodalmához lásd Veszprémy 1988, passim.

tott könyv, amely tudományos-technikai témájú fametszeteket tartalmazott. A művet számos uralkodó és hadvezér ismerte: példányai eljutottak többek között XI. Lajos francia, Hunyadi Mátyás magyar királyhoz vagy Lorenzo de' Medicihez. Leonardo da Vinci is birtokolt egy példányt, és bizonyíthatóan merített belőle saját hadigéprajzaihoz. Az 1532-es párizsi Wechel-kiadás a *De re militari* egyik legfontosabb reneszánsz újranyomása. Az 1483-as veronai második kiadást vette alapul, filológiailag javított, művészileg igényes, gazdagon illusztrált – több fametszetet Mercure (Jean) Jollat francia művész és tudományos illusztrátor (kb. 1490–1550) szignált –, és a korszak haditechnikai érdeklődésének egyik reprezentatív dokumentuma.[29]

A könyvnyomtatást szokás a reformáció lángjának egyik fontos tápláló tüzelőanyagaként azonosítani. A Magyar Királyságban elsősorban a németajkú városi közösségekben jelentek meg először lutheránus prédikátorok révén a reformáció tanai, még az 1520-as években is ezekre a közösségekre korlátozódtak. Az első magyar ajkú reformátorok csak az 1530-as években kezdték el működésüket, akik éppen Szapolyai János országrészében kaptak teret.[30] A reformáció mozgalmát elsősorban Luther Mártonhoz, a wittenbergi egyetem etikát és a Szentírást oktató tanárához szokás kötni, de nagy hatása volt a református egyház egyik alapítójának, Ulrich Zwingli svájci reformátornak is. Zwingli maradandó értékű fő műve a *Commentarius de vera et falsa religione* (Kommentár az igaz és a hamis vallásról), amely 1525-ben jelent meg. A kötet Tigurum, vagyis Zürich egyik legfontosabb nyomdásza, Christoph Froschauer nyomdagépén készült. A Froschauer-nyomda Svájc egyik legjelentősebb 16. század műhelye, egyúttal európai rangú kiadói központja volt. A kötet lett Zwingli teológiájának első nagy összefoglaló rendszere, amely egyszerre volt hitvallás, vitairat és teológiai kézikönyv. A mű a reformáció zürichi ágának alapdokumentuma, és jelentős szerepet játszott abban, hogy Zwingli tanai Európa-szerte ismertté váljanak.[31] A kötetből szintén őriz egy példányt a könyvtár (DEENK Díszműszint 113.212/1), amely ráadásul Hatvani István orvosdoktor, Lugossy József nyelvész és Révész Imre református püspök possessori bejegyzéseit is tartalmazza.[32]

A reformáció kérdésköre éppen Mohács előestéjén került fókuszba az ország politikai elitjében. 1523-ban és 1525-ben is reformációellenes tiltásokat fogadott el az országgyűlés, mivel a rendek tartottak egyrészt a meglévő társadalmi struktúra vallási alapon való megkérdőjeleződésétől, és a török fenyegetés árnyékában újabb, megosztó töréspontot láttak az elsősorban né-

[29] Montemaggi 2017.
[30] Szabadi 2017; Kiss Farkas 2017; Csohány 2017; Csepregi 2019.
[31] Éles 2004.
[32] Ojtozi 1989, 478. sz.

met nyelvű prédikátorok tevékenységében. Az új eszmékről a királyi pár asztalánál is szó esett, s az asztaltársaság számunkra legfontosabb szereplője II. Lajos mellett a felesége, Habsburg Mária volt. Miksa császár unokáját a Habsburg–Jagelló szerződés keretében jegyezték el II. Ulászló fiával, akivel 1522-ben össze is házasodtak. A fiatal, jó tanításban részesült, politikai és dinasztikus öntudattal már nagyon korán rendelkező királyné udvari papjai között olyan prédikátorokat is találunk, mint a sziléziai származású, Wittenbergben tanult Conrad Cordatus, valamint a lőcsei polgári családból való Johannes Henckel. Ők nem reformátorok voltak, hanem humanista szellemű katolikus prédikátorok, akik nyitottak voltak az új teológiai impulzusokra, és ezzel hozzájárultak a korszak vallási átalakulásához. Mária magyar és cseh királynéi udvarában katolikus keretben, de humanista és részben reformációra nyitott szellemi közeg működött.[33] A mohácsi csatavesztés után Mária és udvara elhagyta Budát, és Pozsonyban rendezkedett be. A bátyja, Ferdinánd és Szapolyai közötti harcban természetesen a rokonát támogatta, aki Máriát nevezte ki magyarországi helytartójává. Pozsonyból később a morvaországi Znaimba vándorolt az özvegy királyné, ahonnan papja, Henckel levelet írt barátjának, Rotterdami Erasmus humanista teológusnak és filozófusnak. Henckel az özvegy királyné erényeit ecsetelve és műveltségére hivatkozva kérte Erasmust, hogy írjon neki valami személyre szólót is, mert a filozófus Szentírás-magyarázatai annyira tetszenek a királynénak, hogy már latinul olvassa őket, és ezekben keres vigaszt özvegységére.[34]

Mária ugyanis nemcsak királyát vesztette el a mohácsi csatában, hanem – saját országai, státusza és vagyona mellett – a férjét, s egyes források szerint szerelmét is. Egy pragmatikus, a Habsburg család érdekében mindenre képes nő személyisége rajzolódik ki a források alapján Máriáról. Nem házasodott meg többé, és ellenállt testvéreinek, V. Károly császárnak és Ferdinánd királynak, hogy politikai célból újra kiházasítsák őt, pedig még a 21. életévét sem töltötte be a csata idején. II. Lajos özvegyeként, annak emlékét ápolva, a király mártíromságát hangsúlyozva, őt keresztény lovagi piedesztálra állítva ugyanis erősítette testvére, Ferdinánd jogát a magyar és cseh trónra.[35] Talán ennek a stratégiának a keretében született meg Henckel levele nyomán Erasmus *Vidua Christiana* (Keresztény özvegy) című műve, melyet a szerző Máriának ajánlott 1529-ben. A kiadvány egy példánya a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában is fennmaradt (G 1828).

A műben – a csatában elhunyt II. Lajos méltatása és a királynéhoz intézett vigasztaló szavak után – Erasmus az ókori szerzőktől, az egyházatyák

[33] Csepregi 2005, 46.
[34] Csepregi 2005, 52.
[35] Bárány 2013, 377–378.

műveiből, de leginkább a Bibliából vett példákon keresztül állítja a királyné, illetve az olvasó elé a keresztény özvegyhez méltó élet szabályait. Erasmus a belső béke, az önfegyelem és a mértékletesség fontosságát hangsúlyozza. A mű érdekessége, hogy a női olvasóközönséget szólítja meg, ami ritka a korszakban. Az özvegy alakját a humanista erénytan mintaképeként mutatja be, miközben finoman bírálja a külsőséges vallásosságot. A könyv gyorsan népszerű lett Európa-szerte, jelentős hatást gyakorolt a női műveltségre és a korai erazmista körökre.[36] Erasmus a mű elkészítése előtt és után nemcsak Henckellel, hanem Mária másik papjával, Oláh Miklóssal és magával Mária királynéval is levelezett. Erasmus leveleinek gyűjteményes kiadása több változatban is megjelent. Johann Herwagen bázeli nyomdász 1531-es kiadásában közzétett *Epistolarum floridarum liber unus, antehac nunquam excusus* című válogatásában találunk a királynéhoz és udvarának tagjaihoz címzett leveleket is.[37] Egy példány Újváry János Keresztély possessori bejegyzésével maradt fenn az egyetemi könyvtár gyűjteményében (DEENK Díszműszint 796.887).[38] Ugyanebben a nyomdában látott napvilágot 1558-ban az *Opus epistolarum*, Erasmus összes levelének gyűjteményes kiadása, melyből a könyvtár szintén őriz egy, ugyan kissé hiányos, csonka példányt (DEENK Díszműszint 748.036).[39]

A szeretett férj és a csata emlékére vert érmek

Mária királyné számos módon igyekezett ápolni II. Lajos emlékét. Az 1530-as években rendelte meg donátorként azokat a brüsszeli Szent Mihály- és Szent Gudula-székesegyházban ma is látható üvegablakokat, amelyeken II. Lajost a hit védelmezőjeként, Krisztus katonájaként ábrázoltatja.[40] Ezeken II. Lajost idősebb korúnak láthatjuk, mint valójában a mohácsi csata idejében lehetett. Mintha Máriával együtt idősödött volna az ablakok elkészültének idejére, s ekképpen az ábrázolás kettejük halhatatlan szerelmét szimbolizálta. Hasonló módon idősebb uralkodó képében formálták meg Lajost az 1530-as évekre datálható emlékérmeken, melyeket szintén Mária megbízásából készítettek. A leghíresebb darab ezek közül az a – Mária királyné birtokában lévő – körmöcbányai pénzverőben készült érem, melyet a kutatás közvetett bizonyítékok alapján Cristoph Fuesslhöz köt. Az érem előoldalán II. Lajos király és Mária királyné egymással szembenéző kalapos mellképe

[36] Erasmus 2004; Barlay 2013.
[37] Réthelyi – F. Romhányi – Spekner – Végh 2005, 197.
[38] Ojtozi 1989, 150. sz.
[39] Ojtozi 1989, 151. sz.
[40] Bárány 2013.

látható, Lajos nyakában az Aranygyapjas rend lánca, a királyné nyakában nagy kövekből álló ékszer. Alatta az ötsoros latin szöveg így hangzik magyarul: „Lajos Magyarország és Csehország királya és nagyon kedves házastársa, Mária királyné, akit a császár Flandria kormányzójának nevezett ki". A hátlapon a magyar és török sereg összecsapása látható, szakszerűen ábrázolt török tüzérséggel és magyar nehézlovassággal. A jelenet alatt, az alsó szelvényben a hatsoros latin szöveg átirata: „Lajos Magyarország és Csehország királya húszévesen a török által Mohácsnál az övéivel vitézül harcolva elesett 1526-ban". Az érmet Mária 1531-es kormányzói kinevezése utánra szokás datálni.[41] Arany példánya rendkívül ritka, ezüstből is kevés készült, egy darab fellelhető a Déri Múzeum gyűjteményében (DM DFNGY 606.).[42] Megegyező hátlapi éremképpel, de eltérő előlappal is készültek emlékérmek a körmöci verdében. Egy aranyozott ezüst példányt a Déri Múzeumban is találunk (DM DFNGY 608.).[43] Ezen a királyné mellképe egyedül került ábrázolásra, fülkében, balra fordulva, ugyanolyan viseletben. A fülkén kívül, kétoldalt egy-egy címertartó alak, baloldalt a koronás magyar címer, jobboldalt a koronás cseh címer.[44] Mária nemcsak Körmöcön veretett, hanem Hieronymus Magdeburger német műhelyétől is rendelt emlékérmeket. A három típus előlapi ábrázolása megegyezik, ezen II. Lajost az előző éremhez hasonló módon ábrázolja az éremvésző, körirata pedig azt hirdeti, hogy Lajos király a törökök ellen harcolva esett el. A portré két oldalán az 1526-os évszám látható, és az, hogy a király „30 éves". Ez utóbbi adat rendkívül zavaró, hiszen Lajos a csata idején még csak húszéves volt. A dátum nélküli érme esetében ezért nem zárható ki, hogy az érme 1536-ban, a mohácsi csata 10. évfordulójára készült.[45] Ez utóbbi elméletet részben árnyalják a hátlapi éremképváltozatok. Két éremképen Mária ismerős portréja látható, az egyiken jobbra, a másikon balra fordul, s a királyné érzelmeit hirdeti a körirat, az evangéliumok (Mk 10,9; Mt 19,6) nyomán: „Amit Isten egybekötött, azt ember el ne válassza!" Egy aranyozott ezüst példánya a Déri Múzeumban is megtekinthető (DM DFNGY 607.).[46] A harmadik típuson gyalogos, illetve lovas harcosok között folyó antikizáló csatajelenet látható, amely alatt a DE GALLIS AD CANNAS (a franciák fölött, Cannaenál) felirat olvasható,

[41] Huszár 1972, 214. sz.; Réthelyi – F. Romhányi – Spekner – Végh 2005, 234; Gyöngyössy – Winter – Alram 2007, 1782. sz.; G. Héri 2009, 3. sz.; Pallag 2020.

[42] A Déri Múzeum ezüst példányát lásd 4. kép.

[43] A Déri Múzeum aranyozott ezüst példányát lásd 5. kép.

[44] Huszár 1972, 215. sz.; Gyöngyössy–Winter–Alram 2007, 1789. sz.; G. Héri 2009, 4. sz.

[45] Huszár 1972, 211. sz., Gyöngyössy–Winter–Alram 2007, 1783. sz.; G. Héri 2009, 1. sz.

[46] A Déri Múzeum aranyozott ezüst példányát lásd 6. kép.

a jelenet felett pedig az 1532-es évszám. Míg az évszám a datálásra tett elképzelést cáfolja, addig a felirat és a csatajelenet a mohácsi csatához való kötődést vonja kétségbe. Jogos a kérdés, hogy egy, az ókorban (Cannae, Kr. e. 216-ban) zajlott csata miért került egy II. Lajost ábrázoló és a mohácsi csatára emlékező érem hátlapjára. A kutatás ma sem adott erre egyértelmű választ,[47] azonban kijelenthető, hogy a reneszánsz művészet fénykorában egy híres ókori csata antikizáló ábrázolása megfelelő illusztráció lehetett a rómaiak és a keresztény seregek veresége közé párhuzamot állító éremhez, amelynek előképei a szintén Cannae közelében, Cerignolánál 1503. április 28-án vívott csata emlékére készült munkák lehettek (ahol a spanyolok legyőzték a franciákat).[48] Az ezüstből készült érme a Déri Múzeum numizmatikai gyűjteményében, a DM DFNGY 609-es leltári szám alatt található meg.[49]

Élet a csata után

Miközben a mohácsi csata után előbb Szapolyai Jánost, utóbb Habsburg Ferdinándot is királlyá koronázták, és elindult az ország ketté-, majd három részre szakadása, a reformáció eszméinek szellemében sorra készültek a Szentírás egyes részeinek első magyar fordításai. Komjáti Benedek 1533-ban Krakkóban jelentette meg Pál apostol leveleinek fordítását a mohácsi csatában elesett Perényi Gábor özvegyének, Frangepán Katalinnak a támogatásával.[50] Nem kizárt, hogy a család ezen ágához köthető az a Perényi-címeres faragvány, amelyet nemrégiben a Debreceni Református Kollégium Múzeumában fedeztek fel.[51] 1536-ban Bécsben jelent meg *Wij Testamentum magijar nijeluen* címmel Pesti Gábor műve, az első magyar nyelvű nyomtatott evangéliumfordítás.[52] A fordítások jelentősége abban áll, hogy a reformáció korai szakaszában készültek, és céljuk az volt, hogy a Szentírás anyanyelven is elérhető legyen a magyar hívők számára. Nyelvtörténeti szempontból kiemelkedőek, mert a 16. századi magyar írásbeliség jelentős dokumentumai,

[47] Jelen kötetben Debreczeni Attila és Fazakas Gergely Tamás közös tanulmánya a Cannae–Mohács párhuzamra vonatkozóan 17. század közepi és 18. század végi forrásokat hoz példaképpen.

[48] Huszár 1972, 203. sz.; Gyöngyössy–Winter–Alram 2007, 1784. sz.; G. Héri 2009, 21. sz.; Papp 2019, 168–175.

[49] A Déri Múzeum ezüst példányát lásd 7. kép.

[50] Könyvészeti leírása: RMK I. 3. sz. = RMNy 13. sz.; vö. Ács 2011.

[51] A faragványról: Kész 2024.

[52] Könyvészeti leírása: RMK I. 6. sz. = RMNy 16. sz.; facsimile kiadása: Pesti 1536/2002. Vö. Bognár 2015.

a magyar bibliafordítás két nagy mérföldköve, megalapozták a későbbi magyar bibliafordítások nyelvi és teológiai irányait. Pesti munkájából egy példányt az egyetemi könyvtár is őriz (DEENK Díszműszint 700.006).

A máig ható Mohács-eszme – a múlt feldolgozását és a jövőtől való félelmeket egyaránt magában foglaló önértelmezés – egyik első tárgyi mementójának tekinthető egy, a Buda eleste apropóján készült emlékérem. Előlapján újrahasznosították a fentebb már ismertetett, II. Lajos koronázására készült érmek hátlapi koronásgyermek-ábrázolását. Hátlapján az 1544-es dátum alatt egy disztichonban írt latin nyelvű epigramma olvasható, amely Tóth Gergely fordításában így hangzik: „Mind Buda, mind pannon föld Mars-ivadéka bizonnyal / lenne erős, mint volt rég, ha ma élne Lajos."[53] A hátlapi jegyek alapján a kutatás feltételezi, hogy a megrendelő a stájer eredetű családból származó Wolfgang Guglinger volt, aki Bécsben és Krakkóban tanult, s később körmöcbányai főbíró lett. Érdekes, hogy az érme dátumával megegyező évben jelent meg az első magyar vonatkozású, latin nyelvű humanista sírvers-antológia, a krakkói megjelenésű *Pannoniae luctus,* amely számos költeménye ehhez hasonlóan eszményíti Lajos királyt és a hősi halottakat.[54] Az érmének több típusa és kivitele ismert, a Déri Múzeumban öt darab arany és egy ezüst példányt őriznek belőle (DM DFNGY 577–581., 611.).[55]

A magyarországi reformáció, II. Lajos ikonográfiája, a korai könyvnyomtatás és a történetírás egy műtárgyban egyesül, amit történetünk zárásaként jelölünk meg. Ez Székely István, Északkelet-Magyarországon tevékenykedő reformátor első magyar nyelvű krónikájának, a *Chronica ez világnac yeles dolgairol* 1559-es kiadása.[56] Székely ferences rendi szerzetesként iratkozott be a krakkói egyetemre. Onnan hazatérve előbb Szikszón, Liszkán, utóbb Göncön terjesztette kezdetben a lutheránus, később a református hitelveket. Itt szolgált lelkészként – egy időben Károlyi Gáspárral közösen – amikor kiadta történeti munkáját. A magyar nyelvű világtörténet a teremtéstől a 16. század közepéig foglalja össze az eseményeket. A mű fontos mérföldkő a magyar történetírásban, mert a középkori krónikás hagyományt ötvözi a reformáció korának új szemléletével. Nyelvtörténeti értéke kiemelkedő, hiszen a korai magyar prózanyelv egyik legjelentősebb emléke. A krónika a 16. századi magyar világkép és identitásformálás egyik alapforrása, amely hosszú időre meghatározta a történelmi múlt értelmezését. Így ír a mohácsi csatáról, az 1526-os évszám mellett feltüntetve – ahogyan azt egész krónikájában teszi – a világtörténeti évszámítást is, ez esetben az 5488. esztendőt:

[53] Soltész–Tóth–Pálffy 2019, 53–61, a felirat fordítása: 55.
[54] Lakatos 2008. A korszak ilyen témájú költészetéről: Imre 1995, passim.
[55] A Déri Múzeum egyik arany példányát lásd 8. kép.
[56] Könyvészeti leírása: RMK I. 38. sz. = RMNy 156. sz.; facsimile kiadása: Székely 1559/1960.

> Laios kiral' meg veretec Szvlimantol á Mohacznac mezeien, holot el essec á Laios kiral', mind az vrakal es pispekekel öszue. Touaba minden erös viteziuel, es hadi szerszamiual öszue. Mert czak huszan öt ezer emberrel mene szembe á harmad fel szaz ezer emberrel. Akort á Töröc el rabla es el egete, maid mind az egesz Magiar orszagot, mind Budaual á fü varossal öszue, es nag' nieresigel vg' teere meg orszagaba.[57]

Egy példányt ebből az egyetemi könyvtár is őriz (DEENK Díszműszint 700.038).

Összegzés

Ez a rövid összeállítás talán rámutatott arra, hogy milyen gazdagok a debreceni közgyűjtemények, ha a 16. század művelődéstörténetéhez kapcsolódó korabeli tárgyi emlékekből kell egy láncolatot összefűznünk. Célunk volt az is, hogy – igazodva a terjedelmi és formai korlátokhoz – a lábjegyzetekben hivatkozott munkákon keresztül kaput nyissunk a korszak történetének jobb megismerésére az erre nyitott olvasóknak. A fentebbiekben számba vett három jogbiztosító oklevél és pátens mind egyedi példány; a huszonnégy érme és érem, valamint a nyolc antikva mindegyike pedig ritka és különleges darab. Áthatja őket a korszak humanista, reformációs felfogása, és az, hogy a Jagelló-korban és a mohácsi csatát követő évtizedekben Európa kulturális irányzatait kis lemaradással ugyan, de képes volt követni az udvari művészet, az éremvésők, valamint a reformátorok, a történetírók munkássága. A Függelékben csak néhány emlékérme képét közöljük, de terveink között szerepel egy látványos rövidfilm elkészítése, amelyben több itt megemlített munkát vizuálisan is bemutatunk majd.

[57] Székely 1559/1960, 229v.

BIBLIOGRÁFIA

Nyomtatott források és szakirodalom

Ács 2011
Ács Pál, *Paracletus: A Mester és tanítványa – Erasmus és Komjáti Benedek,* Acta historiae litterarum hungaricarum, 2011, 5–17.

Bárány 2003
Bárány Attila, *Adalékok az Ártándiak családi történetéhez,* Turul, 2003/1–2, 25–34.

Bárány 2013
Bárány Attila, *Adalékok Mohács emlékezetéhez a Habsburgok államaiban: II. Lajos ábrázolásai a brüsszeli katedrálisban,* in: *A magyar emlékezethelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai,* szerk. S. Varga Pál – Száraz Orsolya – Takács Miklós, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2013, 367–384.

Bárány 2024
Bárány Attila, *Bihari nemesek útja az országos politikáig: Az Ártándiak*, in: *Nagyvárad és Bihar a késő középkorban,* szerk. Zsoldos Attila, Nagyvárad, Editura Collegium Varadinum, 2024, 173–222.

Bárány–Papp–Szálkai 2011
Debrecen város 650 éves: Várostörténeti tanulmányok, szerk. Bárány Attila – Papp Klára – Szálkai Tamás, Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat – Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2011.

Balogh 1973
Balogh István, *A civisek világa: Debrecen néprajza,* Budapest, Gondolat, 1973.

Barlay 2013
Barlay Ödön Szabolcs, *Officina Erasmiana,* Magyar Könyvszemle, 2013/3, 389–392.

Berényi 2018
Berényi Marianna, *Majdnem igazi: Műtárgymásolatok és múzeumok,* MúzeumCafé, 67, 2018, 171–182.

Bertók–Tóth 2019
Sanctus Ladislaus in nummis: Szent László alakja a magyar numizmatikában, szerk. Bertók Krisztina – Tóth Csaba, Budapest, Martin Opitz, 2019.

Bognár 2015
Bognár Péter, *Pesti Gábor, az első magyar nyelven alkotó humanista költő*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2015/4, 528–542.

B. Szabó 2013
B. Szabó János, *A mohácsi csata*, Budapest, Corvina, 2013 (1. kiadás: 2006).

Csepregi 2005
Csepregi Zoltán, *Udvari papok Mária királyné környezetében*, in: Réthelyi – F. Romhányi – Spekner – Végh 2005, 44–55.

Csepregi 2019
Csepregi Zoltán, *A reformáció kezdetei Magyarországon*, in: *Ige-Idők: A reformáció 500 éve*, szerk. Kiss Erika – Zászkaliczky Márton – Zászkaliczky Zsuzsanna, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2019, 66–75.

Csohány 2017
Csohány János, *A reformáció kezdetei Debrecenben*, Debreceni Szemle, 2017/3, 303–306.

DEENK
Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

DM DFNGY
Déri Múzeum, Déri Frigyes Numizmatikai Gyűjtemény

D. Szabó 2023
D. Szabó László, *Ásatás a debreceni ferences kolostor területén*, A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 2023, 8–33.

D. Szabó 2016
D. Szabó László, *Templomok a Nagytemplom alatt*, A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 2016, 7–31.

Éles 2004
Éles Csaba, *Ulrich Zwingli pályaképe: Luther és Kálvin között*, Zempléni Múzsa, 2004/4, 39–42.

Erasmus 2004
Rotterdami Erasmus, *A keresztény özvegy: Máriához, Magyarország és Csehország egykori messze földön ismert királynéjához, Károly császár és Ferdinánd király nővéréhez*, ford. és jegyz. Babics Zsófia, Budapest, Jel, 2004.

Erdős 2014
Erdős Zoltán, *II. Lajos ikonográfiája a 16. században*, Turul, 2014/4, 121–148.

Fodor–Varga 2019
Több mint egy csata: Mohács – Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben, szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs, Budapest, MTA BTK, 2019.

G. Héri 2009
G. Héri Vera, *A törökellenes háborúk emlékérmei*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2009.

Gyöngyössy–Winter–Alram 2007
Münzen und Medaillen des ungarischen Mittelalters: 1000–1526, hg. Márton Gyöngyössy – Heinz Winter – Michael Alram, Wien, Kunsthistorisches Museum, 2007.

Gyöngyössy 2017
Gyöngyössy Márton, *II. Lajos legendás alkincstartója, Szerencsés Imre és a moneta nova,* Századok, 2017/3, 607–644.

Huszár 1972
Huszár Lajos, *Történeti érmek*, I, *Középkor: A régi magyar emlékérmek katalógusa a legrégibb időktől 1850-ig,* Budapest, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, 1972.

Imre 1995
Imre Mihály, *„Magyarország panasza": A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában,* Debrecen, Kossuth Egyetemi, 1995.

Kész 2024
Kész Barnabás, *Faragott kő a Perényi család címerével,* Debreceni Református Kollégium Múzeumának Múzeumi blogja, 2024. 09. 08. https://muzeum.drk.hu/muzeum/blog/faragott-ko-a-perenyi-csalad-cimerevel

Kiss Farkas 2017
Kiss Farkas Gábor, *A katolikus peregrináció lehetőségei és következményei a 16. század közepén (1530–1580),* Gerundium – Egyetemtörténeti Közlemények, 2017/1, 51–70.

Kovács 2018
Kovács Ilona, *„A mindenható örök Isten nevében!": Debreceni végrendeletek gyűjteménye,* Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 2018.

Lakatos 2008
Lakatos Bálint, *Pannoniae luctus: Egy humanista antológia és a törökellenes Habsburg–lengyel összefogás kísérlete, 1544,* Irodalomtörténeti Közlemények, 2008/3, 259–286.

Jaczkó 2016
Jaczkó Sándor, *A váradi szinodális könyv,* Magyar Könyvszemle, 2010/2, 193–211.

Marosi 2009
Marosi Ernő, *II. Ulászló guldinere*, in: *Európa színpadán: Magyarország ezeréves hozzájárulása az európai közösség eszméjéhez,* szerk. Marosi Ernő, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Balassi, 2009, 76–77.

MNL HBVL
Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár

MNL OL DF
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény Collectio Diplomatica Hungarica (DL–DF) https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/dldf

Montemaggi 2017
Andrea Montemaggi, *Il De re militari,* Ariminum, 2017/2, 24–25.

Neumann – C. Tóth – Pálosfalvi 2019
Neumann Tibor – C. Tóth Norbert – Pálosfalvi Tamás, *Két évszázad a sztereotípiák fogságában: Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról,* in: Fodor–Varga 2019, 11–74.

Novák 2024
Novák Ádám, *Az újhelyi vár végnapjai,* Agrártörténeti Szemle, 2024/1–4, 159–168.

Novák 2025
Novák Ádám, *A Jagellók pecsétjei* (Recenzió), Klió, 2025/1, 16–29.

Novák–Györkös 2024
Novák Ádám – Györkös Attila, *Középkori oklevelek a Déri Múzeum gyűjteményéből,* Debrecen, Déri Múzeum, 2024.

Ojtozi 1989
Ojtozi Eszter, *A debreceni Egyetemi Könyvtár külföldi antikvái és possessoraik,* Debrecen, A Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1989.

Orosz 2015
Orosz István, *A főnix és a bárány városa: Tanulmányok Debrecen múltjából,* Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2015.

Pallag 2020
Pallag Márta, *A mohácsi csata emlékérme,* Rubicon, 2020/1, 7.

Papp 2019
Papp Júlia, *Az 1526. évi mohácsi csata 16–17. századi képzőművészeti recepciója,* in: Fodor–Varga 2019, 149–193.

Papp 2024
Papp Júlia, *Kép és emlékezet: A mohácsi csata és II. Lajos a képzőművészetben,* Budapest, Libri, 2024.

Pesti 1536/2002
Új Testamentum magyar nyelven, ford. Pesti Gábor, Bécs, 1536, s. a. r. Kőszeghy Péter, Budapest, Balassi, 2002.

Réthelyi – F. Romhányi – Spekner – Végh 2005
Habsburg Mária, Mohács özvegye, a királyné és udvara, 1521–1531, szerk. Réthelyi Orsolya – F. Romhányi Beatrix – Spekner Enikő – Végh András, Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2005.

RMK I
Régi magyar könyvtár, I, *Az 1531–1711 megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve,* írta Szabó Károly, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1879.

RMNy
Régi magyarországi nyomtatványok, 1473–1600, szerk. Borsa Gedeon et al., Budapest, Akadémiai, 1971.

Sajtos–Véber–Novák 2026
Az arany útja – 700 éves a magyar aranyforint: Katalógus, szerk. Sajtos Anna – Véber Zoltán – Novák Ádám, Debrecen, Déri Múzeum, 2026.

Soltész–Tóth–Pálffy 2019
Coronatio Hungarica in Nummis: Medals and Jetons from Hungarian Royal Coronations (1508–1916), ed. Soltész Ferenc Gábor – Tóth Csaba – Pálffy Géza, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum – MTA BTK Történettudományi Intézet, 2019.

Szabadi 2017
Szabadi István, *Wittenberg neveltjei és a Tiszántúl reformációja,* Gerundium – Egyetemtörténeti Közlemények, 2017/1, 96–100.

Székely 1559/1960
Székely István, *Krónika ez világnak jeles dolgairól,* Krakkó, 1559, s. a. r. Gerézdi Rabán, Budapest, Akadémiai, 1960.

Szendiné Orvos 2018
Forrásaink a reformációról: Dokumentumok az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárából, szerk. Szendiné Orvos Erzsébet, Budapest, MNL, 2018.

Szendrey 1984
Debrecen története, 1, *1693-ig,* szerk. Szendrey István, Debrecen, Debrecen Megyei Városi Tanács V. B., 1984.

Varga–Kovács 2025
Mohács: Számvetés – Tanulmányok az 1526. évi mohácsi csatáról, szerk. Varga Szabolcs – Kovács István, Budapest, Martin Opitz – Janus Pannonius Múzeum, 2025.

Veszprémy 1988
Veszprémy László, *Mariano di Jacopo detto il Taccola: De rebus militaribus – Egy kora reneszánsz haditechnikai kézirat és szerzője,* Hadtörténelmi Közlemények, 1988/1, 3–20.

Weisz 2011
Weisz Boglárka, *Debrecen kereskedelmi életének jogi háttere a középkorban,* in: Bárány–Papp–Szálkai 2011, 131–148.

FÜGGELÉK

1. kép: Bernhard von Beheim által II. Lajos királynak
készített nagyobb dísztallér arany verete (1525)
35,74 g; 54 mm; DM DFNGY 575.
© Déri Múzeum; fotó: Novák Ádám

2. kép: Bernhard von Beheim által II. Lajos királynak készített
kisebb dísztallér arany verete (1525)
39,15 g; 45 mm; DM DFNGY 576.
© Déri Múzeum; fotó: Novák Ádám

3. kép: II. Lajos lovas alakját és a Patrona Hungariaet
ábrázoló emlékérem arany verete (1525)
6,77 g; 20 mm; DM DFNGY 582.
© Déri Múzeum; fotó: Novák Ádám

4. kép: II. Lajos és Mária mohácsi csata
emlékérmének ezüst verete (1531 u.)
23,11 g; 43 mm; DM DFNGY 606.
© Déri Múzeum; fotó: Lukács Tihamér

5. kép: II. Lajos és Mária emlékérmének
aranyozott ezüst verete (1526 u.)
22,53 g; 44 mm; DM DFNGY 608.
© Déri Múzeum; fotó: Novák Ádám

6. kép: Mária királyné mohácsi csata
emlékérmének aranyozott ezüst verete (1531 u.)
15,93 g; 41 mm; DM DFNGY 607.
© Déri Múzeum; fotó: Novák Ádám

7. kép: II. Lajos „DE GALLIS AD CANNAS”
mohácsi csata emlékérmének ezüst verete (1532)
16,40 g; 41 mm; DM DFNGY 609.
© Déri Múzeum; fotó: Novák Ádám

8. kép: Buda eleste után készült II. Lajos posztumusz
emlékérem egyik arany verete (1544)
20,95 g; 30,5 mm; DM DFNGY 577.
© Déri Múzeum; fotó: Novák Ádám

A KÖTET SZERZŐI

Csorba Dávid	szakigazgató, Debreceni Református Kollégium Múzeuma; főiskolai tanár, Sárospataki Református Hittudományi Egyetem; egyetemi docens, Tokaj-Hegyalja Egyetem
Debreczeni Attila	az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
Fazakas Gergely Tamás	egyetemi docens, intézetigazgató, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
Novák Ádám	tudományos munkatárs, HUN-REN–DE Középkori Magyarország és Közép-Európa Hadtörténete Kutatócsoport, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelmi Intézet

A SOROZATBAN EDDIG MEGJELENT

Gáborjáni Szabó Botond: *Kazay Sámuel és a Debreceni Kollégium. Egy könyvgyűjtő patikus élete és gyűjteményének sorsa – fejezet a historia litteraria magyarországi történetéből* (2014)

„Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem": Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára (2015)

Imre Mihály: *Utak Herborn és Nápoly között. Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról* (2015)

Hegyi Ádám: *A Kárpát-medencéből a Rajna partjára. A bázeli egyetem hatása a debreceni és a sárospataki református kollégiumok olvasmányműveltségére a 18. században* (2015)

Egyházak és egyházpolitika Magyarországon és Erdélyben a 18–19. században. A Carolina Resolutiótól az 1848. évi XX. törvénycikkig (2016)

A Magyar Református Egyház Javainak Tára. A magyar református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga, Debreceni Református Egyházmegye, I. kötet (2015)

A Magyar Református Egyház Javainak Tára. A magyar református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga, Debreceni Református Egyházmegye, II. kötet (2017)

Rácz Zoltán: *Borsos József* (2015)

Sümegi György: *Bényi Árpád festőművész. Börtön és betiltás: 1956, 1966* (2017)

Hegyi Ádám: *„…azt kőzőnséges helyen fel olvasni éppen nem tanátsos…". Az olvasás és a vallásellenesség kapcsolatai a Békési Református Egyházmegyében 1781 és 1821 között* (2018)

A Magyar Református Egyház Javainak Tára. A magyar református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga, Debreceni Református Egyházmegye, III. kötet (2018)

Újfalvi Imre pere és műveltsége. Tanulmányok és szövegközlések (2019)

„Az életet, ím, megjártam". Tudományos emlékkonferencia Arany János születésének 200. évfordulója alkalmából (2019)

A Magyar Református Egyház Javainak Tára. A magyar református gyülekezetek könyv- és iratanyaga, Debreceni Református Egyházmegye, IV. kötet (2020)

Pathai István református szertartási könyvecskéje (1617). Úrvacsorai rend Milotai Nyilas István Ágendájából. Melius Juhász Péter szertartási intelmei (1563) A szövegkiadást sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a magyarázatokat írta: Fekete Csaba (2020)

Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár RMK-katalógusa. Összeállította és a mutatókat szerkesztette: Oláh Róbert (2021)

Gesztelyi Hermina: *Textusok és textilek. Az erényes nő műveltsége a 17–18. században* (2021)

Bozzay Réka: *Intézménytörténeti kapcsolatok. Debrecen és Hollandia* (2022)

Melius Juhász Péter: *Hitviták és könyörgések*. Szerkesztette: Oláh Róbert (2022)

Református kollégiumok és partikuláik. Tudományos *konferencia, Debrecen, 2024. október 3. Tanulmányok Szabadi István 60. születésnapjára*. Szerkesztette: Győri L. János, Oláh Róbert (2024)

Fazakas Gergely Tamás: *A párbeszéd lehetőségei. Irodalom, képzőművészet és protestáns emlékezetkultúra a reformációtól napjainkig* (2025)

A TISZÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLETI GYŰJTEMÉNYEK KIADVÁNYAI

Kötetünk az 1526. augusztus 29-i mohácsi csata emlékezetével foglalkozik a félévezredes évforduló alkalmából. Írott forrásokat – kéziratokat és nyomtatványokat –, valamint képzőművészeti alkotásokat vizsgál, figyelemmel a megelőző kutatások eredményeire. Debreczeni Attila és Fazakas Gergely Tamás közösen írt tanulmánya Mohács emlékezetének történetét tekinti át a kora újkortól napjainkig. A további két írás, Novák Ádám, valamint Csorba Dávid dolgozatai az ütközetre vagy annak történeti kontextusára utaló tárgyi emlékekre koncentrálnak: 16. századi érmékre, iratokra és könyvekre, továbbá egy 19. századi festményre. Olyan relikviákra, amelyeket debreceni közgyűjteményekben őriznek – a két város neve ebben az összefüggésben jelenik meg a kötet címeként. Mindhárom dolgozatot gazdag bibliográfia zárja, a két utóbbit pedig képmellékletek is kiegészítik, bepillantást adva Debrecen egyházi és világi archívumainak a mohácsi csata emlékezetéhez kapcsolódó anyagába. A tárgyalt relikviákat eredetiben is érdemes megtekintenie a kötetünket tanulmányozó Olvasónak a jubileum idején.

9 786158 284745